

Η Ομηρική «Μυκηναϊκή» Λακεδαίμων:

Όμηρος και Αρχαιολογία

Η πρώτη και συστηματική αναφορά για την γεωπολιτική διαίρεση της Λακωνικής κατά την Μυκηναϊκή περίοδο ανευρίσκεται στον Κατάλογο των Νηών στην Ομηρική Ιλιάδα. Αποτελεί το βασικό σημείο αναφοράς κάθε μελέτης για την προϊστορία της Λακεδαίμονος. Ο λόγος εκεί για την προέλευση των διαφόρων ομάδων που συμμετείχαν στην Τρωική εκστρατεία:

*οἳ δ' εἶχον κοίλην Λακεδαίμονα καιετάεσσαν,
Φᾶρῖν τε Σπάρτην τε πολυτρήρωνά τε Μέσσην,
Βρυσείας τ' ἐνέμοντο καὶ Αὐγείας ἔρατεινάς,
οἳ τ' ἄρ' Ἀμύκλας εἶχον Ἔλος τ', ἔφαλον πτολίεθρον,
οἳ τε Λάαν εἶχον ἠδ' Οἴτυλον ἀμφενέμοντο,
τῶν Φοι ἀδελφεὸς ἦρχε, βοὴν ἀγαθὸς Μενέλαος,
ἐξήκοντα νεῶν.*

Ιλιάς, Β 581—7

Από τον Λα (Κάστρο του Πασσαβά) στο Οίτυλο είναι και τώρα η φυσική δίοδος από το νοτιοδυτικό άκρο της κοίλης Λακεδαίμονος προς τα δυτικά στο Λιμένι και λιμάνι του Οίτυλου στον Μεσσηνιακό κόλπο δια και υπέρ τον Ταΰγετο. Επίσης από τις Αμύκλες (παρά το

Αμυκλαίο) προς το Έλος ήγε η κύρια παραευρώτια οδός προς τον βασικό λιμένα της Μυκηναϊκής Λακωνίας, το **παραθαλάσσιο Έλος** στις εκβολές του ποταμού.

Ο δρόμος προς τον Ταϋγέτο άρχιζε λίγο μετά τις Αμύκλες, προς Παλαιοπαναγιά και πάνω, όπως τώρα (Παυσανίας, III, 20, 3). Στα ριζά των προβούνων εκεί ήταν το τέμενος του Μεσσαπέως Διός. (Μαρτυρείται θραύσμα κεραμικό με επιγραφή δυο στίχων: «...ΔΙΟΣ [ΜΕΣΣΑ]ΠΕΟΣ...» από τα Κατσουλαίικα ή Ανθοχώρι (;). Λάθος τοποθεσία). Και λίγο πιο κάτω απομακρυνόμενοι από τον Ταϋγέτο ήσαν οι **Βρυσέες, “πόλις ποτέ ὤκειτο”**. **Διέμενε στους χρόνους του Παυσανία ναός του Διονύσου**. Η κορυφή του Ταϋγέτου Ταλετόν υπέρκειται των Βρυσέων: “ἄκρα δὲ τοῦ Ταϋγέτου Ταλετόν ὑπὲρ Βρυσέων ἀνέχει” (Παυσανίας, III, 20, 4). Ακριβώς. **Πρόκειται για το Μυκηναϊκό κέντρο στον Άγιο Βασίλειο Ξηροκαμπίου**.

Λοξοδρομώντας δεξιά (προς τα δυτικά) του κύριου δρόμου προς το Γύθειο μετά τις Κροκεές, και σε απόσταση 30 σταδίων από το Γύθειο (~5.5 χιλ.) ευρίσκετο **πολίχνη τον καιρό του Παυσανία με το όνομα Αιγίαι, η οποία παρεδίδετο ότι ήταν οι Ομηρικές Αυγειαίς** (Παυσανίας, III, 21, 5). Το ίδιο ο Στράβων θεωρεί ότι οι Αυγειαίς είναι οι μετέπειτα Αιγαιές (παραλλαγή των Αιγιών – Στράβων VIII 364 C, 517.10 M). **Δένει ως προς τις κατευθύνσεις που αναφέρει ο Όμηρος, Λας – Οίτυλο, Αμύκλες – Έλος, Βρυσέες – Αυγείες**.

Κατά τον Έφορο (FrGrH 70F117 Jacoby) οι Δωριείς που κατέλαβαν τη Λακωνική διαίρεσαν σε έξι κέντρα την χώρα, χρησιμοποιώντας την προϋπάρχουσα Μυκηναϊκή κατανομή. **Την Φάριν προώρισαν για ταμείο, θησαυροφυλάκιο, σαν στο κέντρο ενός κύκλου**. Ο Στράβων την αναφέρει στην σειρά Σπάρτη – Αμύκλες – Φάρις που βρίσκεται στην μεσογαία κάτω και κατά μήκος του Ταϋγέτου (Στράβων VIII 363 C, 515. 12-3 M). **Ταιριάζει να βρίσκεται δίπλα στο θολωτό τάφο («Θησαυρό») του Βαφειού**. Ο λόφος παραδίπλα Παλαιοπύργι είναι ως ομφαλός μεσόμφαλης φιάλης, από πάνω του «βλέπεις» και αισθάνεσαι το «κοίλο» της κοίλης Λακεδαίμονος, κλείνει στην περιφέρεια του νότου από την σειρά των λόφων που την αποκλείουν από την θάλασσα, ο δε Ευρώτας δεν φαίνεται πού περνάει για να χυθεί στον πόντο.

Μένει (με αυτήν την σειρά αρχίζοντας από την Φάρι) η Σπάρτη και η Μέσση του Ομηρικού Καταλόγου.

Η Δωρική Σπάρτη λογικό είναι να οικίστηκε δίπλα/κοντά στην Μυκηναϊκή που αναφέρει ο Όμηρος, την οποία ο Στράβων επιχειρηματολογεί δια μακρών ότι Ομηρικά ονομάζεται και Λακεδαιμών ειδικά ως οικισμός και διακριτά από την έννοια της χώρας. **Η λατρεία του Μενελάου, το μοναδικό Ελληνικό αρχιτεκτονικό ziggurat εκεί και ο παρακείμενος μυκηναϊκός οικισμός στον ίδιο λόφο, κάνουν το Μενελάιον καλή υποψηφιότητα για την Ομηρική Σπάρτη.** Για μερικούς Σπάρτη και Θεράπνη εταυτίζοντο (Στέφανος Βυζάντιος, *Εθνικά*, s.v. Θεράπνη). Παράγει μάλιστα ο Στέφανος την λέξη Θεράπνη από την ιδιαίτερη θεραπεία=λατρεία και ναό των Διοσκούρων χαρακτηριστικά εκεί. Ο Πausanias (III, 19,9) αποδίδει το όνομα στην Θεράπνη, θυγατέρα του Λέλεγος. Ο ναός των Διοσκούρων ήταν στο Φοιβαίον ιερό, όχι μακριά από την Θεράπνη (Pausanias III, 20, 1). Την τοπογραφική σχέση μεταξύ του ιερού Μενελάου και Ελένης αφ' ενός, Φοιβαίου αφ' ετέρου προσδιορίζει ο Ηρόδοτος (VI, 61, 3): ... ἐς τὸ τῆς Ἑλένης ἱρόν· τὸ δ' ἐστὶ ἐν τῇ Θεράπνῃ καλεομένη, ὕπερθε τοῦ Φοιβίου ἱεροῦ. Ἄρα το Φοιβαίον με τον ναό των Διοσκούρων έκειτο κάτω από το Μενελάιον, αριστερά της εκβολής της Τίαςσας (ρέμα της Μαγουλίτσας) στον Ευρώτα. Και Θεράπνη είναι οι λόφοι του Μενελάου. Ο Ισοκράτης (*Ελένη*, 63) καλεί τους Μενέλαο και Ελένη θεούς εν Θεράπνη. Ως ήρωες είχαν ελέγετο ταφεί εκεί, 'που ελατρεύετο ως θεός ο Μενέλαος, έκφραση του κυρίου των Δυνάμεων, εξ ου το ziggurat για λατρεία Υψηλών Τόπων (Pausanias III, 19, 9). Η Λακεδαιμών ως Σπάρτη και όχι ως περιοχή ήταν ακριβώς εκεί:

Κάστορ καὶ Πολύδευκες, οἳ ἐν Λακεδαίμονι δίη

ναίετ' ἐπ' Εὐρώτῃ καλλιρόῳ ποταμῷ,

Θέογνις, 1087-8

ο ναός “πάνω” στο ποτάμι. Οι Τυνδαρίδαι Διόσκουροι παίζουν παρά τον Ευρώτα (Αριστοφάνης, *Λυσιστράτη*, 1301-2). Η λατρευτική συντοπία και συμβολική συνάφεια Διοσκούρων και Ελένης αναγγέλεται από τους ίδιους σε αυτήν (Ευριπίδης, *Ελένη*, 1666-9). Στρατιωτικοί ελιγμοί περί την Δωρική Σπάρτη προϋποθέτουν

ακριβώς τις διαπιστωθείσες τοπογραφικές σχέσεις (Πολύβιος V, 18, 3: παρακάμπτει τη Σπάρτη και κινείται προς νότο ... δεξιὸν ἔχων τὸ Μενελαίον. Livius XXXIV, 28: ... sub ipsas Menelai montis radices).

Για την ταύτιση της Μέσσης ο Στράβων αναγνωρίζει μείζον πρόβλημα (VIII 364 C, 516-7 M). Δεν μπορεί να πρόκειται για την Μεσσόα, μια από τις πέντε τοπικές ωβές της Δωρικής Σπάρτης, είναι πολύ κοντά στην Σπάρτη-Λακεδαίμνα-Θεράπνη-Μενελαίον. Εξ ίσου άσχετη είναι η Μεσσηίς κρήνη, που για άλλους βρισκόταν στην Θεράπνη, κατ' άλλους όμως λίγο βορειότερα, δεξιά της οδού από την γέφυρα προς το Μενελαίον, όπου υπήρχε και ιερόν χωριστό του Πολυδεύκους (Παυσανίας, III, 20, 1). Ούτε βέβαια έχει σχέση η Μέσση (κατά το Τηγάνι), 150 στάδια (περί τα 27km) νοτίως του Οιτύλου (Παυσανίας, III, 25, 9-10). Βεβιασμένα είναι και απεγνωσμένα τα επιχειρήματα να θεωρηθεί η Μέσση συγκοπή της Μεσσηνίας.

Πιθανώς το αποτραβηγμένο και ως εν μυχῷ της Πελλάνας προς την κοίλη Λακεδαίμονα (όπως το ανάλογο των Μυκηνῶν σε σχέση προς τον Αργολικό κάμπο, αν και βαρύτερης σημασίας τούτο) να εξηγεί και τον δυισμό της εξουσίας μεταξύ Τυνδάρεω και Ιπποκόωντα. Στην Πελλάνα ανετράφησαν οι Διόσκουροι (Παυσανίας, III, 26, 2). Θα ταίριαζε τότε να είναι η Πελλάνα η Μέσση.

Το ονοματολογικό μάλιστα ενδέχεται να ενισχύει την ταύτιση. Η ρίζα του Πελλάνα ανάγεται μάλλον στις λέξεις πελός, πελῖος, πελλός, πελιδνός = σκοτεινόχρωμος, γκριζωπός, τεφρώδης, ωχρώδης, το ίδιο και πολῖος, επίσης πελλᾶς ο γέρων (Ηρωδιανός I 55 Lentz).

[Cf. Ησύχιος s.vv. πέλλας και πέληος. S.v. πελείους: Κῶοι καὶ οἱ Ἡπειρῶται τοὺς γέροντας καὶ τὰς πρεσβύτιδας. Ο Στράβων εξηγεί ότι οι Πελειάδες της Δωδώνης δεν ἦσαν περισσότερές "ἀλλὰ γυναῖκες γραῖαι τρεῖς περὶ τὸ ἱερόν σχολάζουσai", διότι "φασὶ δὲ καὶ κατὰ τὴν τῶν Μολοττῶν καὶ Θεσπρωτῶν γλῶτταν τὰς γραίας πελίας καλεῖσθαι καὶ τοὺς γέροντας πελῖους". VII Fr. 1a. - "ὅτι κατὰ Θεσπρωτοὺς καὶ Μολοττοὺς τὰς γραίας πελίας καὶ τοὺς γέροντας πελῖους, καθάπερ καὶ παρὰ Μακεδόσι. πελιγόνας γοῦν καλοῦσιν ἐκεῖνοι τοὺς ἐν τιμαῖς, καθὰ παρὰ Λάκωσι καὶ Μασσαλιώταις τοὺς γέροντας. ὅθεν καὶ τὰς ἐν τῇ Δωδωναίᾳ δρυὶ μεμυθεῦσθαι πελείας φασίν" VII Fr. 2].

Πέλλα και Πελλάνα θα ήσαν λοιπόν τα παλαιά και τετιμημένα μέρη. Αλλά πέλεια και πελειάς (και *palumba*) η περισσότερά δια το χρώμα της και οι Πελειάδες της Δωδώνης δια το γήρας των. Όμως η Ομηρική Μέσση έχει το ορίζον επίθετο «πολυτρήρων», πολυπερίστερη. Είναι λοιπόν η Πελλάνα.

Ενδιατρίβω στην πολιτισμική και θρησκευτική φυσιογνωμία της περιοχής του Ξηροκαμπίου στην αρχαιότητα. Η λατρεία του Διονύσου στις ερειπωμένες Βρυσέες (Παυσανίας, III, 20, 3) και της Ελευσινίας Δήμητρος στα Καλύβια της Σοχάς σε συνδυασμό προς τις λατρείες του Έλους (Παυσανίας, III, 20, 5-7) είναι ιδιαίτερος αποκαλυπτικές, όπως και του Διός Μεσσαπέως.. Η σχέση και αντίθεση της Λελεγικής και Αχαϊκής προς την Δωρική θρησκευτικότητα φανερώνεται έτσι καλύτερα.

[ΑΠΟ ΟΜΙΛΙΑ ΣΤΟ ΞΗΡΟΚΑΜΠΙ

Η ομιλία πραγματοποιήθηκε την Κυριακή 24 Ιουνίου στις 7 το βράδυ, στο Ξηροκάμπι. Ο θεματικός τίτλος ήταν:

*Οι Ομηρικές Βρυσέες,
το Μυκηναϊκό Κέντρο στον Άγιο Βασίλειο Ξηροκαμπίου
και η Θρησκευτικότητα στους Πρόποδες του Ταλετού].*

18 Ιουνίου 2018

